

ιδεῶν· ὁ δὲ σωματικὸς κόσμος αἰτίαν ἔχει τὸ κατηγορηματῆς ἐκτάσεως καὶ τάξιν τὴν αἰτιώδη ἀλληλουχίαν τῶν σωμάτων. Ἐπειδὴ δὲ τὰ σώματα καὶ τὰ πνεύματα εἶναι ἀποτελέσματα διαφόρων κατηγορημάτων, διὰ τοῦτο οὐδέτερα αὐτῶν παράγονται οὐδ' ἐρμηνεύονται ἐκ τῶν ἐτέρων. Ὅπως ἀμφοτέρω τὰ κατηγορήματα ἐνεργοῦσιν ἀνεξαρτητῶς ἀπ' ἀλλήλων καὶ οὐδεμίαν ἔχουσιν ἐπάλληλον ἐπίδρασιν, οὕτω κατ' ἀνάγκην καὶ τὰ σώματα καὶ τὰ πνεύματα εἶναι ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων καὶ δὲν ἐνεργοῦσιν ἐπ' ἀλληλα¹.

Σχέσις καὶ συνάφεια πνευμάτων (ιδεῶν) μόνον πρὸς πνεύματα καὶ πάλιν σωμάτων μόνον πρὸς σώματα.—Τὸ μὲν πνευματικὸν παράγεται καὶ ἐρμηνεύεται μόνον διὰ τῆς νοήσεως, τὸ δὲ σωματικὸν μόνον διὰ τῆς ἐκτάσεως. Αἱ ἰδέαι προέρχονται ἐκ τῆς τροποποιήσεως τῆς νοήσεως καὶ ἔχουσιν ἄρα ἀκροτάτην αἰτίαν τὸν θεόν, καθ' ὅσον οὗτος εἶναι νοοῦν ὄν καὶ οὐχὶ καθ' ὅσον ἐκδηλοῦται δι' ἄλλου κατηγορήματος. Ἐκάστη δηλαδὴ ἰδέα δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ, καθὰ καὶ πρόσθεν εἶδομεν², μόνον δι' ἑτέρου τρόπου τῆς νοήσεως ὡς ἐγγυτάτου αἰτίου καὶ οὗτος πάλιν ὁ τρόπος δι' ἑτέρου καὶ οὕτω καθεξῆς. Παραπλήσιον ἰσχύει καὶ περὶ ἐκάστου σώματος³. Ὡστε ἢ τάξις τῆς ὅλης φύσεως ἢ ἡ σειρά τῶν αἰτίων πρέπει, ἐφ' ὅσον μὲν τὰ ὄντα θεωροῦνται ὡς τρόποι τῆς νοήσεως, νὰ ἐρμηνεύωνται μόνον διὰ τοῦ κατηγορήματος τῆς νοήσεως· ἐφ' ὅσον δὲ τὰ ὄντα

1. Αὐτ. 3, 2 « Nec Corpus mentem ad cogitandum, nec mens corpus ad motum, neque ad quietem nec ad aliquid (si quid est) aliud determinare potest ».

2. Ἰδὲ ἀνωτ. (σελ. 282).

3. Ῥητέον ὅτι πᾶσα πραγματικὴ ὑπαρξίς, ἐκδηλωμένη ὡς ὠρισμένη μορφή (εἶδος) τοῦ οἰκείου κατηγορήματος, καλεῖται ὑπὸ τοῦ Σπινόζα « εἰδικὴ ὑπαρξίς » (esse formale). Τοιαύτην πραγματικὴν ὑπαρξίν ἐν ὠρισμένη μορφῇ (=τοιαύτην εἰδικὴν ὑπαρξίν) ἔχουσιν οὐ μόνον τὰ σώματα (esse formale corporum) (2, 6, corol.) ἀλλὰ καὶ αἱ ἰδέαι (esse formale idearum) (2, 5). Πρὸς τὴν ἰδέαν ἀντιστοιχεῖ τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς, τὸ ἰδεατόν, ἀντικειμενικὴ ὑπαρξίς (esse objectivum).

θεωροῦνται ὡς τρόποι τῆς ἐκτάσεως, νὰ ἐρμηνεύωνται μόνον διὰ τοῦ κατηγορήματος τῆς ἐκτάσεως¹. Ἐν ἄλλοις λόγοις αἱ ἰδέαι προέρχονται καὶ ἐρμηνεύονται μόνον ἐξ ἰδεῶν, τὰ δὲ σώματα μόνον ἐκ σωμάτων². οὔτε τὰ πνεύματα προέρχονται καὶ ἐρμηνεύονται ἐκ σωμάτων οὔτε πάλιν τὰ σώματα ἐκ πνευμάτων.

Ἄλλ' εἰ καὶ ἐνεργοῦσιν ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων ἀμφοτέρα, ἡ νόησις καὶ ἡ ἐκτάσις, ὅμως ὑπάρχουσιν ἐξ αἰδίου συνημμένα, ὡς ὄντα κατηγορήματα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας. Διὸ καὶ οἱ τρόποι αὐτῶν ἀνήκουσιν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν οὐσίαν· πνεύματα ἄρα καὶ σώματα δὲν εἶναι διάφορα ὄντα ἀλλὰ διάφοροι μορφαὶ τοῦ αὐτοῦ ὄντος³. Τὸ αὐτὸ ὄν εἶναι πνεῦμα ἅμα καὶ σῶμα, καθ' ὅσον ὑπάρχει ἐν τῷ κατηγορήματι τῆς νοήσεως ἅμα καὶ ἐκτάσεως· ὅ, τι ἐν τῇ νοήσει εἶναι ἰδέα, τοῦτο ἐν τῇ ἐκτάσει εἶναι σῶμα.

Τούτων οὕτως ἐχόντων τὰ αὐτὰ εἶναι συγχρόνως πνεύματα καὶ σώματα, ὁ αὐτὸς κόσμος εἶναι κόσμος πνευμάτων (ἰδεῶν, ψυχῶν) καὶ κόσμος σωμάτων. Καὶ ὅπως τὰ σώματα οὕτω καὶ αἱ ἰδέαι ἔχουσιν ἀναγκαίως τάξιν καὶ ἀλληλουχίαν· ὅπως ἕκαστον σῶμα εἶναι ἐπακολούθημα ἑτέρου καὶ τοῦτο πάλιν ἄλλου, οὕτω καὶ ἕκαστη ἰδέα εἶναι ἐπακολούθημα ἑτέρας καὶ αὕτη πάλιν ἄλλης· πᾶν σῶμα προκύπτει ἐξ ἑτέρου σώματος, πᾶσα δὲ ἰδέα ἐξ ἄλλης ἰδέας. Ἡ σειρά τῶν σωμάτων καὶ ἡ σειρά τῶν ἰδεῶν ὑπάρχουσιν ὅλως ἀντίστοιχοι, καίπερ οὔσαι ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξάρτητοι. Ἐντεῦθεν προέρχεται ἡ καὶ πρόσθεν⁴ μνημονευθεῖσα περιώνυμος ἀπόφανσις, καθ' ἣν « ἡ τάξις καὶ ἀλληλουχία τῶν ἰδεῶν εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ ἡ τάξις καὶ ἀλληλουχία τῶν πραγμάτων »⁵. Λοιπὸν τὸ

1. Αὐτ. 2, 5-8.

2. Παραπλήσια ἰσχύουσιν, ὡς εἰκός, καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ἀγνώστων ἡμῖν κατηγορημάτων.

3. Αὐτ. 2, 7, schol. «modus extentionis et idea illius modi una eademque est res, sed duobus modis expressa ».

4. Ἴδὲ σελ. 283.

5. Ἐνταῦθα διοραῖται σαφῶς ἡ ἀρχὴ τῆς ὕστερον ἀκριβέστερον ἀναπτυχθείσης θεωρίας περὶ τοῦ ψυχοφυσικοῦ παραλληλισμοῦ.

αὐτὸ ὑπάρχει ἐν τε τῷ κατηγορήματι τῆς νοήσεως καὶ ἐν τῷ τῆς ἐκτάσεως, ἐν ἐκείνῳ μὲν ὡς ἰδέα ἐν δὲ τούτῳ ὡς σῶμα¹.

4. ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΑ

Παραπλησίως ἔχει καὶ ὁ ἄνθρωπος. "Ὅπως δηλαδὴ ἕκαστον μερικὸν πρᾶγμα οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι τρόπος τῆς νοήσεως καὶ τῆς ἐκτάσεως, ψυχὴ (πνεῦμα) καὶ σῶμα, παράστασις καὶ παραστατόν, ἰδέα καὶ ἰδεατόν². Τὸ ἀνθρώπινον σῶμα εἶναι κατ' ἐξοχὴν περίπλοκον³· σύγκειται ἐκ πλείστων (διαφόρου φύσεως)

1. Αὐτ. 2, 7, schol. Κύκλος τις, ἐπὶ παραδείγματος, ὑπάρχων ἐν τῇ φύσει καὶ ἡ ἔννοια αὐτοῦ (ἣτις ὑπάρχει ὡσαύτως ἐν τῷ θεῷ) εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ἐκφραζόμενον διὰ διαφόρων κατηγορημάτων. Ἡ μὲν ἔννοια τοῦ κύκλου εἶναι τρόπος τῆς νοήσεως καὶ ἀνήκει εἰς τὴν συνάφειαν τῶν ἐννοιῶν, ἐξ ἧς καὶ μόνῃς ἐρμηνεύεται· τὸ δὲ σχῆμα ἐκείνου εἶναι τρόπος τῆς ἐκτάσεως καὶ ἀνήκει εἰς τὴν ἀλληλουχίαν τῶν σωμάτων, ἐξ ἧς μόνον δύναται νὰ νοηθῆ. Ἡ ἔννοια καὶ τὸ σχῆμα εἶναι κατὰ τὴν γένεσιν διάφορα, ἀλλὰ κατὰ τὸ περιεχόμενον ἐν καὶ τὸ αὐτό· ἐκφράζουσιν ἀμφοτέρω ὡσαύτως τὴν φύσιν τοῦ κύκλου.

2. Ψυχὴ καὶ σῶμα εἶναι, ἐπαναλαμβάνομεν, διάφοροι μορφαὶ τοῦ αὐτοῦ ὄντος, σκοπούμενου κατὰ δύο διάφορα κατηγορήματα· εἶναι παροδικαὶ ἐκδηλώσεις (τρόποι) τῶν οἰκείων κατηγορημάτων.

3. Τὰ σώματα γενικῶς δὲν διαφέρουσι κατὰ τὴν οὐσίαν (διότι δὲν ἔχουσιν οὐσίαν) οὐδὲ κατὰ τὸ κατηγορήμα, ὡς ἀνήκοντα ὡσαύτως εἰς τὴν ἕκτασιν. Καὶ ἀνήκουσι μὲν εἰς τὸ αὐτὸ κατηγορήμα (τῆς ἐκτάσεως), ἀλλὰ διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τοῦτο, ὅτι ἄλλο μὲν κινεῖται ταχύτερον ἄλλο δὲ βραδύτερον. Τάξις δ' ἔχουσι τὴν αἰτιώδη ἀλληλουχίαν· διότι ἡ κίνησις ἢ ἡ ἡρεμία ἐκάστου σώματος προῆλθεν ἐξ ἐτέρου σώματος, ὅπερ καὶ αὐτὸ ἐτέθη εἰς κίνησιν ἢ ἡρεμίαν ὑπ' ἄλλου καὶ ἐκεῖνο πάλιν ὑπ' ἄλλου καὶ οὕτω καθεξῆς (αὐτ. 2, 13, axioma. 1 καὶ 2 Lemma 1 - 3). Διὸ καὶ τὰ φαινόμενα πάντα τοῦ σωματικοῦ κόσμου πρέπει νὰ ἐρμηνεύωνται κατὰ τὸν μηχανικὸν τρόπον τῆς αἰτιότητος.

Εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι τὰ σώματα πάντα, κατ' ἀπείρους τρόπους ποικίλλοντα, θεωρεῖ ὁ Σπινόζας ὡς συναπτόμενα εἰς ἓν μόνον ἄτομον, τὴν ὅλην δηλονότι σωματικὴν φύσιν (ἣν ἐκάλει « *faciem totius universi* »). Διακρίνονται δὲ τὰ σώματα εἰς ἀπλᾶ καὶ σύνθετα· ὅσῳ συνθετώτερον εἶναι τὸ σῶμα, τόσῳ εἶναι εὐκίνητότερον καὶ ἐνεργητικώτερον καὶ τελειότερον. Τελειότατον εἶναι τὸ σῶμα τοῦ σύμπαντος, ὅπερ ἐμπεριέχει πάντα τὰ ἐπὶ μέρος σώματα (αὐτ. Lemma 3, def. Lemma 7, schol.).

ἀτόμων, ὧν ἕκαστον εἶναι πολυσύνθετον. Τὰ ἄτομα ταῦτα, ὧν ἄλλα μὲν εἶναι ῥευστὰ ἄλλα δὲ μαλακὰ ἄλλα δὲ τέλος σκληρά, πάσχουσι διαφόρους τροποποιήσεις ὑπ' ἐξωτερικῶν σωμάτων. Ὅπως δὲ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ὑφίσταται μεταβολὰς ὑφ' ἐτέρων, οὕτω δύναται νὰ κινήη καὶ αὐτὸ ἄλλα σώματα καὶ πολλαχῶς νὰ ἐπενεργῇ ἐπ' αὐτά¹.

Ψυχὴ καὶ σῶμα εἶναι ἐπ' ἀληθείας, συνωδὰ τοῖς εἰρημένοις, ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, κατὰ διαφόρους ὄψεις ἐμφανιζόμενον· εἶναι δύο τοῦ ἀνθρώπου συστατικὰ στοιχεῖα, ἅτινα ἔχουσι μὲν παράλληλον λειτουργίαν ἀλλ' ἀποκλείουσι πᾶσαν ἐπάλληλον ἐνέργειαν· οὔτε τὸ σῶμα καθορίζει τὴν νόησιν τῆς ψυχῆς οὔτε ἡ ψυχὴ τὴν κίνησιν τοῦ σώματος, διότι ἡ νόησις μόνον ὑπὸ τῆς νοήσεως δύναται νὰ τροποποιῆται καὶ αἱ κινήσεις τοῦ σώματος μόνον ὑπ' ἄλλου σώματος νὰ παράγονται². Ἀποκλείεται λοιπὸν πᾶσα ἐπάλληλος ἐπίδρασις σώματος καὶ ψυχῆς καὶ ἀντ' αὐτῆς τίθεται ἀναγκαία τις προσάλληλος ἀντιστοιχία παντὸς ψυχικοῦ φαινομένου καὶ ὠρισμένου σωματικοῦ γεγονότος.

Ψυχὴ, ἰδέα ι.—'Αλλ' ἴδωμεν νῦν, ἀκριβέστερον, τί εἶναι ἡ ψυχὴ. Ἡ ψυχὴ εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῆς ἰδέα (ἐννοια, γνῶσις)³ καὶ δὴ καὶ ἰδέα πράγματος μερικοῦ καὶ ἐνεργεία (actu) ὑπάρχοντος, πραγματικοῦ καὶ ὠρισμένου⁴, οἷον εἶναι τὸ ἴδιον αὐτῆς σῶμα· οὔσα δὲ πάλιν μερικὸν ὄν καὶ τρόπος πεπερασμένος ὑπάρχει ὡς μέρος τοῦ ἀπείρου νοῦ τοῦ θεοῦ⁵. Ἀντικείμενον

1. 2, 13, Postulata 1-6.

2. Οἱ λέγοντες —ἐπάγεται— ὅτι αὕτη ἢ ἐκείνη ἡ ἐνέργεια τοῦ σώματος παράγεται ὑπὸ τῆς ψυχῆς, ἣτις δεσπόζει τοῦ σώματος, δὲν γινώσκουσι τί λέγουσι, οὐδὲν δὲ ἄλλο ποιοῦσιν ἢ ὁμολογοῦσι δι' εὐπρεπῶν λόγων τὴν ἄγνοιαν αὐτῶν περὶ τῆς ἀληθοῦς αἰτίας τῆς ἐνεργείας ἐκείνης». (αὐτ. 3, 3, schol.).

3. Ὅτι ἡ ἰδέα εἶναι ἡ γνῶσις, ἰδὲ 2, 19, Demon. 2, 20, prop. καὶ Demon. 2, 23, Demon. κ.ἄ.

4. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πᾶσα ἄλλη ψυχὴ (οἰαδήποτε ψυχὴ μερικοῦ ὄντος ἐν πᾶσι τοῖς θείοις κατηγορήμασιν) εἶναι ἰδέα πραγματικοῦ καὶ οὐχὶ ἀνυπάρκτου ἢ ἀπείρου, ἰδέα ἄρα ὑπάρχοντος καὶ μερικοῦ. (αὐτ. 2, 11. Πρβλ. καὶ Tract. brev. 2, 9).

5. 2, 11, corol. « Hinc sequitur mentem humanam partem esse infi-

λοιπόν τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ οἰκεῖον σῶμα, ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. "Ὁ, τι ἂν συμβαίῃ ἐν τῷ ἀντικειμένῳ τῆς ψυχῆς (τῷ σώματι), τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι ἀντιληπτὸν ὑπ' αὐτῆς· τουτέστι θὰ ὑπάρχῃ ἀναγκαίως ἐν τῇ ψυχῇ ἔννοια (γνῶσις) παντὸς ἐν τῷ σώματι συμβαίνοντος πράγματος¹.

"Ὅπως τὸ ἀνθρώπινον σῶμα σύγκειται ἐκ πολλῶν ἀτόμων, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ συνίσταται ἐκ πολλῶν ἰδεῶν· διότι τῶν πολυαρίθμων ἐκείνων ἀτόμων ὑπάρχουσιν ἀναγκαίως (κατὰ τὴν θεῖσαν ἀρχὴν τῆς παραλληλίας· prorp. 7) ἐν τῇ ψυχῇ ἰδέαι². "Ὅσῳ συνθετώτερον εἶναι τὸ σῶμα, τόσῳ συνθετωτέρα εἶναι καὶ ἡ ψυχὴ· ὅσῳ δεκτικώτερον εἶναι τὸ σῶμα πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμούς, τοσοῦτῳ ἐπιτηδειότερα ὑπάρχει ἡ ψυχὴ εἰς τὸ σχηματί-

---

niti intellectus Dei ».

1. Αὐτ. 2, 12 καὶ 13.

2. Οὕτω πως « ἡ ἰδέα, ἣ τις ἀποτελεῖ τὴν εἰδικὴν ὑπαρξιν (esse formale) τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, δὲν εἶναι ἀπλῆ ἀλλὰ σύγκειται ἐκ πλείστων ἰδεῶν, ἧτοι σύγκειται ἐκ πλείστων ἰδεῶν τῶν τὸ σῶμα ἀποτελούντων μερῶν » (αὐτ. 2, 15).

Εἶναι σημειῶδες ὅτι ὁ ὅρος Ἰδέα ἔχει παρὰ Σπινόζα εὐρεῖαν σημασίαν· σημαίνει τὸ αἶσθημα καὶ τὴν παράστασιν καὶ τὴν ἔννοιαν· ἔχει δ' ἔτι καὶ περιληπτικὴν ἐκδοχὴν δηλῶν τὴν ψυχὴν.

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ ἐξαρθῇ τὸ ὑπὸ τοῦ Σπινόζα λεγόμενον ὅτι ἡ Ἰδέα, ὡς γνωσιολογικὸν φαινόμενον, δὲν πρέπει νὰ συγχέηται πρὸς τὴν εἰκόνα, ἣ τις σχηματίζεται ἐν τῷ βάθει τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἢ ἔστω καὶ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ· δὲν εἶναι εἰκὼν ἢ ζωγραφία τις, « εἶδος ζωγραφίας τῶν πραγμάτων », ἀλλὰ σύλληψις τῆς νοήσεως (conceptus cogitationis), νόημα (αὐτ. 2, 48, schol. Πρβλ. καὶ 2, Def. 3 « ἰδέαν ἐνοῶ τὴν σύλληψιν (conceptum) τῆς ψυχῆς, ἣν ποιεῖται αὕτη ὡς νοοῦσα ». Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ (2, 43, schol.) διδάσκει ὁ φιλόσοφος ὅτι ἡ ἰδέα « δὲν εἶναι βωβόν τι καὶ ἄλαλον (quid mutum), οἶονεὶ εἰκὼν ἐζωγραφημένη ἐπὶ πίνακος, ἀλλὰ τρόπος τῆς νοήσεως, αὕτη αὕτη δηλονότι ἡ νόησις (nempe ipsum intelligere) ». Πρβλ. καὶ 2, 49, schol. « πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὴν ἰδέαν ὡς σύλληψιν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῶν εἰκότων τῶν πραγμάτων, ἅτινα φανταζόμεθα· ὡσαύτως νὰ διακρίνωμεν τὰς ἰδέας ἀπὸ τῶν λέξεων, δι' ὧν σημαίνομεν τὰ πράγματα ».

ζειν πλήθος παραστάσεων¹. Ἄλλὰ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ἐρεθίζεται καὶ διατίθεται ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν σωμάτων κατὰ ποικίλους τρόπους· πᾶσαι δ' αὗται αἱ καταστάσεις (*affectiones*) εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ τε πάσχοντος (ἀνθρώπινου) σώματος καὶ τοῦ ἐνεργοῦντος (ἐξωτερικοῦ) σώματος. Διὸ καὶ ἡ ἰδέα (παράστασις) τῶν καταστάσεων ἐμπεριέχει ἀναγκαίως τὴν φύσιν ἐκατέρου σώματος, τοῦ τε ἀνθρώπινου καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Τοιουτοτρόπως ἡ ψυχὴ ἀντιλαμβάνεται οὐ μόνον τοῦ ἰδίου αὐτῆς σώματος ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων παντοίων ἐξωτερικῶν σωμάτων².

Φαντασία, μνήμη.—Ὅταν τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ὑποστῇ τροποποίησιν τινὰ ὑπὸ ἐξωτερικοῦ σώματος, ἡ ψυχὴ ἀντιλαμβάνεται τῆς τοιαύτης τροποποιήσεως, τουτέστι σχηματίζει παράστασιν τοῦ ἐξωτερικοῦ σώματος ὡς ἐνεργεία ὑπάρχοντος καὶ παρόντος. Σχηματίζει λοιπὸν ἡ ψυχὴ τὴν παράστασιν τῶν ἐξωτερικῶν σωμάτων ὡς ὑπαρχόντων πραγμάτων, ἥτις παράστασις παραμένει ἕως οὗ τὸ σῶμα ὑποστῇ ἑτέραν τροποποίησιν ἀποκλείουσαν τὴν παροῦσαν³. Δύναται δὲ πάλιν ἡ ψυχὴ νὰ ἀναπαραστήσῃ τὰ ποιήσαντα τροποποίησιν τινὰ σώματα ὡς ὑπάρχοντα καὶ παρόντα καίπερ μὴ ὑπάρχοντα ἤδη καὶ μὴ παρόντα⁴. Ἡ κατὰ τοιοῦτον τρόπον τελουμένη ἀναπαραστάσις τῶν σωμάτων λέγεται **φαντασία**⁵.

Ἐὰν τὸ ἀνθρώπινον σῶμα τροποποιηθῇ καὶ διατεθῇ κατὰ τινὰ τρόπον ὑπὸ δύο ἢ πλείονων σωμάτων συγχρόνως, ἡ ψυχὴ θὰ σχηματίσῃ συγχρόνως πλείονας ἰδέας παριστώσας τὴν ὑπαρξίν πλείονων ἐξωτερικῶν σωμάτων. Ὅπως δ' αἱ καταστάσεις ἐν τῷ ἀν-

1. Αὐτ. 2, 14.

2. Αὐτ. 2, 16. Ἐνταῦθα παρατηρεῖ ὁ φιλόσοφος ὅτι αἱ ἰδέαι (παράστασις), ἅς ἔχομεν περὶ τῶν ἐξωτερικῶν σωμάτων, ἐμφαίνουσι μᾶλλον τὴν διάθεσιν τοῦ ἰδίου ἡμῶν σώματος ἢ τὴν φύσιν τῶν σωμάτων ἐκείνων.

3. Αὐτ. 2, 17.

4. Αὐτ. *corol.*

5. Ἐνθ. ἀνωτ. *schol.* Εἰρήσθω ὅτι ἡ « φαντασία » παρὰ Σπινόζα ἔχει εὐρεῖαν σημασίαν· δηλοῖ καὶ τὴν κατ' αἴσθησιν ἢ ἐκ συμβόλων ἢ πᾶσαν καθόλου ἀτελεῖ γνῶσιν (2, 17 *schol.* 2, 26, *Demon.* 2, 49 *schol.*).

θρωπίνῳ σώματι συνάπτονται πρὸς ἀλλήλας, οὕτω καὶ αἱ ἀντίστοιχοι ἰδέαι (παραστάσεις) αὐτῶν ἐν τῇ ψυχῇ συνείρονται, ὥστε ἡ ἐπάνοδος μιᾶς ἐξ αὐτῶν ἐπανάγει καὶ τὰς λοιπὰς. Ἐντεῦθεν ἡ μνήμη· αὕτη οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ συνάφειά τις ἰδεῶν παριστωσῶν τὴν φύσιν ἐξωτερικῶν σωμάτων, ἣτις συνάφεια συντελεῖται ἐν τῇ ψυχῇ συμφώνως πρὸς τὴν τάξιν καὶ τὴν συνάφειαν τῶν καταστάσεων τοῦ σώματος¹. Ἡ τοιαύτη συνάφεια τῶν παραστάσεων, κατὰ τὴν συνάφειαν τῶν καταστάσεων τοῦ σώματος γινομένη, εἶναι ἐξωτερικὴ καὶ τυχαία, ὑποκειμενικὴ καὶ ἄλλη παρ' ἄλλοις². Ἡ θεὰ, ὡς ἐν παραδείγματι, ἰχνῶν ἵππου ἐπὶ τῆς ἄμμου θὰ ἀνακαλέσῃ εἰς μὲν τὸν στρατιώτην τὰς παραστάσεις τοῦ ἵπέως καὶ τοῦ πολέμου καὶ τῶν τοιούτων, εἰς δὲ τὸν ἀγρότην τὰς παραστάσεις τοῦ ἀγροῦ καὶ τοῦ ἀρότρου καὶ ὄσων ἄλλων³. Παντάπασι δὲ διάφορος εἶναι ἡ συνάφεια τῶν παραστάσεων ἢ γινομένη κατὰ τὴν τάξιν τῆς νοήσεως (ἢ λογικὴ), καθ' ἣν ἡ ψυχὴ ἀντιλαμβάνεται τῶν πραγμάτων κατὰ τὰς πρώτας αὐτῶν αἰτίας καὶ ἣτις εἶναι τούτου ἔνεκα παρὰ πᾶσιν ἢ αὐτῇ⁴.

Ἡ ἰδέα τῆς ἰδέας (αὐτογνωσία).—Ἡ ψυχὴ εἶναι, κατὰ τὰ εἰρημένα, ἡ ἰδέα τοῦ ἰδίου αὐτῆς σώματος καὶ σὺν αὐτῷ καὶ ἄλλων σωμάτων, γινώσκει δὲ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα διὰ τῶν ἰδεῶν (παραστάσεων) τῶν καταστάσεων αὐτοῦ⁵. Γινώ-

1. Ἡ περὶ τῆς ὁ λόγος συνάφεια τῶν παραστάσεων εἶναι ἐκείνη, ἣτις ἀπὸ τοῦ Λωκκίου καλεῖται « συνειρμὸς τῶν παραστάσεων » καὶ ἔτυχεν εὐστόχου περιγραφῆς τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους (Περὶ μνήμ. καὶ ἀναμν. 2).

2. Ὅπερ ἐνταῦθα καλεῖται μνήμη, θὰ ἐλέγετο ἀκριβέστερον ἀνάμνησις, καθ' ἣν ὁ αὐτὸς φιλόσοφος ἐποιήσατο ἀλλαχοῦ (De intel. emendat. 31) διάκρισιν τῶν ὄρων.

3. « Ἐκαστος θὰ μεταβαίῃ ἀπὸ τῆς ἐτέρας εἰς τὴν ἄλλην παράστασιν ἀναλόγως τοῦ τρόπου, καθ' ὃν εἰθίσθη νὰ συνάπτῃ καὶ συναρτᾷ τὰς εἰκόνας τῶν πραγμάτων (imagines rerum) ». Αὐτ. 2, 18, schol. Πρβλ. καὶ τὸ σχόλιον τοῦ προηγουμένου (17ου) θεωρήματος.

4. Αὐτ. 2, 18, schol.

5. Ἡ ψυχὴ λαμβάνει γνῶσιν τοῦ σώματος καὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ μόνον διὰ τῶν ἰδεῶν τῶν τροποποιήσεων, ἃς τὸ σῶμα ὑφίσταται (αὐτ. 2, 19. 23).

σκουσα δὲ οὕτως ἡ ψυχὴ τὸ σῶμα ὡς ἴδιον αὐτῆς σῶμα γινώσκει καὶ ἑαυτήν, ἔχει τὴν ιδέαν ἑαυτῆς¹. "Ὅπως τὸ σῶμα ἔχει τὴν ἰδίαν ψυχὴν ὡς ιδέαν, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ἔχει τὴν ιδέαν ἑαυτῆς, ἤτοι τὴν ιδέαν τῆς ιδέας τοῦ σώματος².

Ἡ ιδέα (γνῶσις) τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει ἐν τῷ θεῷ καὶ ἀναφέρεται εἰς αὐτὸν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν καὶ ἡ ιδέα (γνῶσις) τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος³. Ἡ ιδέα δὲ αὕτη τῆς ψυχῆς εἶναι ἠνωμένη μετὰ τῆς ψυχῆς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν καὶ αὐτὴ ἡ ψυχὴ εἶναι ἠνωμένη μετὰ τοῦ σώματος. "Ὅπως ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ἀποτελοῦσιν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἄτομον, νοούμενον νῦν μὲν ὑπὸ τὸ κατηγόρημα τῆς νοήσεως νῦν δὲ ὑπὸ τὸ κατηγόρημα τῆς ἐκτάσεως, οὕτω καὶ ἡ ιδέα τῆς ψυχῆς καὶ αὐτὴ ἡ ψυχὴ εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, πλὴν ὅτι τοῦτο δὲν ἀνήκει εἰς διάφορα ἀλλ' εἰς τὸ αὐτὸ κατηγόρημα, τὸ τῆς νοήσεως. Ὑπάρχουσι δ' ἐν τῷ θεῷ ἡ ιδέα τῆς ψυχῆς καὶ αὐτὴ ἡ ψυχὴ ὡς προϊόντα τῆς αὐτῆς δυνάμεως τοῦ νοεῖν ἐξ ἴσου ἀναγκαῖα. Διαφέρουσι δὲ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἡ μὲν ψυχὴ ἔχει πρὸς τὸ σῶμα σχέσιν παραλληλίας, ἡ δὲ ιδέα τῆς ψυχῆς ἔχει πρὸς αὐτὴν τὴν ψυχὴν σχέσιν ταυτότητος. Διότι ἡ ιδέα ἐκείνη εἶναι οὐχὶ σώματος ιδέα ἀλλ' ιδέα ἐτέρας ιδέας (τῆς ψυχῆς)· εἶναι δηλαδή μορφή τῆς ιδέας (*forma ideae*), καθ' ὅσον θεωρεῖται τρόπος τῆς νοήσεως καὶ ἄσχετος πρὸς τὸ ἀντικείμενον (τὸ σῶμα) (*absque relatione ad objectum*).

"Ὅταν, λέγει, γινώσκη τις τι, γινώσκει οἴκοθεν καὶ ἀμέσως (*eo ipso*) ὅτι ἔχει τὴν γνῶσιν ταύτην καὶ συγχρόνως γινώσκει ὅτι γινώσκει ὅτι ἔχει ταύτην τὴν γνῶσιν καὶ οὕτω καθεξῆς ἐπ' ἄπειρον⁴. Γινώσκει λοιπὸν τις τὰ σώματα, τὰ πράγματα, καὶ

1. Ἐνθ. ἄνωτ.

2. Εἶναι εὐδὴλον ὅτι, ἀφοῦ ἡ ψυχὴ εἶναι ιδέα τοῦ σώματος, ἡ ιδέα τῆς ψυχῆς θὰ εἶναι ἡ ιδέα τῆς ιδέας τοῦ σώματος.

3. Αὐτ. 1, 20.

4. Αὐτ. 2, 21, schol.—Ἐνταῦθα ἡδύνατό τις νὰ παρατηρήσῃ ὅτι ἡ περὶ τῆς ὁ λόγος ἐπ' ἄπειρον πρόοδος εἶναι περίεργος, περιττὴ καὶ ἄσκοπος, ἐφ' ὅσον ὑποκείμενον τῆς γνώσεως (τὸ γινώσκον) παραμένει ἡ αὐτὴ ψυχὴ. Ἐξαρκεῖ

γινώσκων αὐτὰ λαμβάνει γνῶσιν καὶ συνείδησιν ἑαυτοῦ, αὐτο-γνωσίαν¹, ἣτις, ὡς σχηματιζομένη διὰ τοιούτων ιδεῶν, εἶναι ἔμμεσος καὶ ἀτελής².

Οὕτω πως ἀπὸ τῆς ιδέας τῆς ψυχῆς ἀναγόμεθα εἰς ἄπειρον πλῆθος ἐτέρων ιδεῶν, ὧν ἐκάστη ἔχει ἀντικείμενον (ἀναφέρεται ἀμέσως εἰς ἕτεραν ιδέαν, οὐχὶ εἰς σῶμα)³. "Ὅτι δὲ ἡ ιδέα δὲν ἀνα-

---

ὅτι ἔχω τὴν ἔννοιαν (ἐπίγνωσιν) τῆς ψυχῆς μου· εἶναι δὲ περιττὴ ἡ ἀνάπτυξις ἀπεράντου ἀλύσεως (ιδέα τῆς ιδέας, ιδέα τῆς ιδέας τῆς ιδέας κτλ.), διότι ἡ ιδέα τῆς ψυχῆς ἐμπεριέχει λανθάνουσαν ὅλην ταύτην τὴν σειρὰν.

1. Αὐτ. 2, 23 « Ἡ ψυχὴ γινώσκει ἑαυτὴν μόνον καθ' ὅσον ἀντιλαμβάνεται τῶν ιδεῶν (παραστάσεων) τῶν τροποποιήσεων τοῦ σώματος ».

2. Ἡ αὐτογνωσία δὲν εἶναι, ὡς παρὰ Καρτεσίω, ἡ βάσις πάσης βεβαιότητος· ὡσαύτως δὲν εἶναι ἡ συνείδησις οὐ σιῶδους ψυχῆς, διότι ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι οὐσία ἀλλὰ μόνον τρόπος, ἄθροισμα ιδεῶν, σύνολον παραστάσεων.

Ἐνταῦθα ἡ ψυχὴ ἐπιγινώσκει ἑαυτὴν ὡς εἰδικὴν καὶ ὠρισμένην μορφήν νοήσεως, οὐχὶ δὲ ὡς αὐτοτελῆ οὐσίαν· διότι δὲν παύεται οὐσα πάντοτε τρόπος τοῦ κατηγορήματος τῆς νοήσεως.

3. Εἰς τὸ σῶμα θὰ ἀνεφέρετο ἡ ιδέα ἢ ἐν τῷ κατηγορήματι τῆς νοήσεως, ἐνῶ ἡ ιδέα ἐκείνης θὰ ἀνεφέρετο εἰς ἄλλην πάλιν ιδέαν ἀνωτέρου κατηγορήματος καὶ οὕτω καθεξῆς. Οὕτω θὰ ἐπῆρχετο μεταβολὴ εἰς τὴν ἤδη κρατοῦσαν θεωρίαν τῆς παραλληλίας. Διὸ καὶ ὁ Windelband (*Gesch. der neuer. phil.* 1°, 227 ἐξ.), ἐθεώρησεν, οὐχὶ ἀπεικόντως, ὡς πιθανὸν ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα τοῦ βίου ἔτη ὁ Σπινόζας ἐσπούδαζε νὰ εὕρη τοιαύτην τῶν κατηγορημάτων διάταξιν, καθ' ἣν, τιθεμένου ὡς βάσεως τοῦ κατηγορήματος τῆς ἐκτάσεως, οἱ τρόποι ἐκάστου προηγουμένου (κατωτέρου) κατηγορήματος θὰ ἐχρησίμευον οἷον εἰς τὰ σώματα (ὡς παραστατά, ὡς ἀντικείμενα παραστάσεως) εἰς τοὺς τρόπους τοῦ ἐπομένου (ἀνωτέρου) κατηγορήματος. Τότε δὲ ἡ ιδέα τῆς ψυχῆς θὰ ἀνῆκεν εἰς τρίτον ἀνώτερον κατηγορημα, εἰς τὸ κατηγορημα δηλονότι τῆς αὐτογνωσίας.

Τοιαύτη τις ἐκδοχὴ θὰ ὠδήγει εἰς σύστημα κόσμων, οἵτινες, βάσιν ἔχοντες τὸ κατηγορημα τῆς ἐκτάσεως, θὰ ἐχώρουν ἀεὶ βαίνοντες ἀπὸ κατωτέρων εἰς ἀνωτέρους πνευματικούς κόσμους, εἰς τελειότερα δηλαδὴ κατηγορήματα· ἐξ ὧν μετέχει ὁ ἄνθρωπος μόνον εἰς τὰ τρία κατώτερα, εἰς τὸ κατηγορημα τῆς ἐκτάσεως, εἰς τὸ τῆς νοήσεως καὶ εἰς τὸ τῆς αὐτογνωσίας.

Τούτων οὕτως ἐχόντων θὰ ἐπαύετο πλέον τὸ κατηγορημα τῆς νοήσεως νὰ χρησιμεύη ὡς ὁ μόνος φορεὺς πασῶν τῶν ἐννοιῶν (ιδεῶν), καθὰ ἀρχῆθεν ἐξήρετο.

φέρεται μόνον εἰς σώματα, εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν φύσιν αὐτῆς· διότι δὲν εἶναι ἐπιγέννημα τοῦ σώματος οὐδέ τις εἰκὼν θύραθεν ἐλθοῦσα ἀλλὰ « σύλληψις τοῦ νοῦ », νόημα. Ἡ νόησις, ἡ ψυχὴ, δὲν εἶναι μόνον ἡ ἰδέα τοῦ σώματος ἀλλὰ καὶ γινώσκει τὴν ἰδέαν ταύτην ὡς ἴδιον αὐτῆς ἀντικείμενον· δὲν εἶναι κενὴ καὶ τυφλὴ ἀλλὰ πλήρης καὶ ὠματωμένη, ὠρισμένη καὶ συνειδητὴ παράστασις¹.

Ἡ ψυχὴ λοιπὸν, κατὰ τὴν φύσιν αὐτῆς, εἶναι ἡ γνῶσις ὠρισμένων πραγμάτων καὶ οἰκεία αὐτῆς ἐνέργεια εἶναι ἡ πραγματικὴ γνῶσις. Ὅπως δ' ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος προέρχονται ἀναγκαίως ὠρισμένοι κινήσεις, οὕτω καὶ ἐκ τῆς φύσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς προέρχονται ἀναγκαίως ὠρισμένοι γνῶσεις.

Γνώσεων εἶδη.—Αἱ γνῶσεις ἢ ἰδέαι εἶναι ἀληθεῖς, ὅταν εἶναι σύμμετροι (*adaequatae*) καὶ σύμφωνοι πρὸς τὰ ἀντικείμενα αὐτῶν, ἤτοι ὅταν συμπίπτωσι πρὸς τὰ οἰκεία ἰδεατὰ καὶ ἐπομένως παριστῶσιν αὐτὰ ἀκριβῶς². Δὲν εἶναι δὲ ἀληθεῖς, ὅταν συμβαίῃ τὸ ἐναντίον. Αἱ μὲν σύμμετροι καὶ σύμφωνοι πρὸς τὰ πράγματα ἰδέαι εἶναι σαφεῖς καὶ ἐναργεῖς, αἱ δὲ ἀσύμμετροι εἶναι ἐκ τοῦ ἐναντίου ἀσαφεῖς καὶ συγκεχυμένοι³. Κατὰ λόγον τῆς σαφηνείας ἢ ἀσαφείας τῶν ἰδεῶν διακρίνονται τρία εἶδη (βαθμοὶ) γνώσεως.

Πρῶτον καὶ κατώτατον εἶδος γνώσεως εἶναι ἡ κατ' αἴσθησιν γνῶσις (*imaginatio*)⁴, ἣν λαμβάνομεν διὰ τῶν παραστάσεων

1. Ἡ ψυχὴ ὡς ἰδέα μερικοῦ πράγματος, ὡς ἰδέα τοῦ σώματος, καὶ ὡς ἰδέα ἑαυτῆς εἶναι ὠρισμένη καὶ συνειδητὴ παράστασις. Καὶ ἡ ψυχὴ καὶ ἡ ἰδέα τῆς ψυχῆς δὲν δύνανται νὰ ὑπάρχωσιν ἄνευ ἀναφορᾶς (ἀμέσως ἢ ἐμμέσως) πρὸς ὠρισμένον σῶμα· ὅθεν κενὴ καὶ ἀφηρημένη αὐτοσυνειδησία δὲν ὑπάρχει. Ὅπως ἂν ἔχη, ἡ ἰδέα τῆς ψυχῆς δὲν παύεται οὔσα τρόπος τῆς νοήσεως, ὅπερ δὴ θὰ συνέβαιεν (= δὲν θὰ ἦτο τρόπος), ἐὰν ἡ ψυχὴ εἶχε συνείδησιν ἑαυτῆς ὡς αὐτοτελοῦς καὶ ἀνεξαρτήτου οὐσίας.

2. Αὐτ. 2, Def. 4. 2,43, schol.

3. Αὐτ. 2, 17, schol. 2,35.

4. Ἴδὲ ἄνωτ. σελ. 311.

(ἰδεῶν) τῆς καταστάσεως τοῦ ἡμετέρου σώματος· αἱ παραστάσεις αὗται, ἐκφράζουσαι ὑποκειμενικὴν μᾶλλον διάθεσιν, οὐδαμῶς ἐμφαίνουσι τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων φύσιν¹. Ἡ τοιαύτη δηλαδὴ γνῶσις, προερχομένη ἐκ τῆς ἐμπειρίας καὶ ἀναφερομένη εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ ἡμετέρου σώματος ἢ εἰς τὴν ἐκ τινος ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως ἐπιγενομένην αὐτῷ διάθεσιν εἶναι ἡκρωτηριασμένη καὶ συγκεχυμένη (*mutila et confusa*)². οὐδ' εἶναι ἐνταῦθα δυνατόν νὰ διακριθῆ, τί ἀνήκει εἰς ἡμᾶς καὶ τί εἰς τὸ ἐξωτερικὸν σῶμα³.

Ἐφαρμόζοντες τὸ προκείμενον εἶδος τῆς γνώσεως δὲν μανθάνομεν οὐδ' αὐτὴν τὴν ἡμετέραν ἀληθῆ φύσιν, οὔτε τοῦ σώματος δηλαδὴ τὴν οὐσίαν οὔτε τῆς ψυχῆς⁴. Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, ὡς ἀκίς ἀντιλαμβάνεται τῶν πραγμάτων διὰ τῶν κατ' αἴσθησιν παραστάσεων, ἦτοι ὡς ἀκίς νοεῖ κατὰ τρόπον ἐμπειρικὸν « κατὰ τὴν κοινὴν τῆς φύσεως τάξιν » (*ex communi naturae ordine*)⁵, δὲν ἔχει σαφῆ καὶ ἀκριβῆ γνῶσιν οὔτε ἑαυτῆς, οὔτε τοῦ οἰκείου σώματος οὔτε τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων⁶.

Ἡ περὶ τῆς ὁ λόγος γνῶσις εἶναι ἀσαφὴς καὶ ἀτελής, διότι παρέχει τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων μόνον ἐν μέρει· ὅσω μικρότερον

1. Αὐτ. 2,17 schol. 4,1, schol. « ἡ κατ' αἴσθησιν γνῶσις εἶναι ἰδέα ἐμφαίνουσα μᾶλλον τὴν παροῦσαν κατάστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος παρά τὴν φύσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ σώματος, ἐμφαίνουσα δὲ ταύτην κατὰ τρόπον οὐχὶ σαφῆ ἀλλὰ συγκεχυμένον ».

2. 2,29, schol.

3. "Ὅθεν εἶναι ἀτελής ἡ γνῶσις, ἣν ἔχομεν περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ περὶ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων (2, 25 - 28).

4. Δὲν μανθάνομεν οὐδ' αὐτὴν τὴν ἡμετέραν ψυχὴν, διότι ἡ ψυχὴ γινώσκει, ὡς ἤδη εἶδομεν, ἑαυτὴν μόνον διὰ τῆς ιδέας τοῦ σώματος (διὰ τῶν παραστάσεων τῆς καταστάσεως τοῦ σώματος)· ἀφοῦ δ' ὁμοίως ἐκείνη εἶναι ἀτελής, θὰ εἶναι βεβαίως καὶ ἡ τῆς ψυχῆς περὶ ἑαυτῆς γνῶσις ὡσαύτως ἀτελής. (2,29).

5. Ἐνταῦθα ἡ ψυχὴ θεωρεῖ τὰ πράγματα, ὡς ἔχουσιν ἐξωτερικῶς καὶ τυχαίως οὐχὶ δὲ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν καὶ καθολικὴν αὐτῶν ἀλληλουχίαν : « *ex rerum nempe fortuito occursum... et non interne* » (2,29, schol.).

6. Οὗτος εἶναι ὁ λόγος, δι' ὃν ἀτελεῖ μόνον ἔχομεν γνῶσιν περὶ τῆς διαρκείας τοῦ ἡμετέρου σώματος καὶ τῶν καθ' ἕκαστον ἐξωτερικῶν πραγμάτων (2,29 - 32).

εἶναι τὸ καταλαμβανόμενον μέρος, τοσούτῳ ἀτελεστέρα ἀποβαίνει ἡ γνῶσις. Τοιαῦται δ' εἶναι μάλιστα αἱ γνώσεις αἱ ἀπὸ τῶν γενικῶν ἐννοιῶν· ὅσῳ γενικώτεραι εἶναι αἱ ἐννοιαί, τόσῳ μᾶλλον εἶναι συγκεχυμένα καὶ ἀσαφεῖς¹. Ἐνταῦθα ἀνήκουσι πρῶτον αἱ ὅλως ἀφηρημένα ἐννοιαί αἱ ὑπὸ τοῦ Σπινόζα λεγόμεναι ὑπερβατικαὶ ἢ μεταφυσικαὶ (transcendentales), ὡς τὸ ὄν, πρᾶγμα, τί· ἔπειτα δ' αἱ καθολικαὶ ἢ γενικαὶ ἐννοιαί (notiones universales), ὡς ἄνθρωπος, ἵππος, κύων καὶ ὅσαι ἄλλαι². Ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ δηλαδὴ σώματι (ἰδίᾳ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ) δύναται νὰ σχηματίζωνται συγχρόνως ὀλίγαι τινὲς εἰκόνες σαφεῖς· ἐὰν δ' ὅμως ὁ ἀριθμὸς τούτων αὐξηθῇ, αἱ εἰκόνες ἄρχονται συγχέομεναι αἰεὶ μᾶλλον, ἕως οὗ καταλήξωσιν εἰς τελείαν σύγχυσιν. Κατ' ἀντίστοιχον δὲ τρόπον, ὡς εἰκός, γεννῶνται ἐν τῇ ψυχῇ συγχρόνως ὀλίγαι παραστάσεις σαφεῖς· ἀλλ' ἐὰν ὁ ἀριθμὸς αὐξηθῇ, αἱ παραστάσεις ἐπὶ μᾶλλον συγχέονται, αἱ μερικαὶ διαφοραὶ συσκοτοῦνται καὶ παρίσταται ἀκριβῶς πως καὶ σαφῶς μόνον ὅ,τι ὑπάρχει εἰς ἐκείνας κοινόν. Ἐντεῦθεν σχηματίζονται αἱ γενικαὶ ἢ καθολικαὶ ἐννοιαί, ὧν ἡ ἀσάφεια εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς γενικότητος³, τὸ δὲ περιεχόμενον ἀνάλογον πρὸς τὴν προσοχὴν καὶ τὸ διαφέρον ἐκάστου· τὸν ἄνθρωπον, φέρ' εἰπεῖν, ἄλλοι νοοῦσιν ὡς ζῶον ὄρθιον, ἄλλοι ὡς ζῶον γελαστικόν, ἄλλοι ὡς δίπουν καὶ ἄπτερον καὶ ἄλλοι ὡς λογικόν. Διὸ καὶ οὐδὲν τὸ παράδοξον ὅτι κρατοῦσιν ἀντιγνωμίαι ἐν τοῖς φιλοσόφοις, οἵτινες ἠθέλησαν νὰ ἐρμηνεύσωσι τὰ πράγματα τῆς φύσεως ἐκ μόνων τῶν (φανταστικῶν) εἰκόνων (παραστάσεων) τῶν πραγμάτων (ἐκ τοιούτων δηλονότι γενικῶν ἐννοιῶν)⁴.

1. Αὗται δηλοῦσιν ἐλάχιστον μέρος τοῦ εὐρέος περιεχομένου, τὸ βάθος μᾶλλον ἢ τὸ πλάτος.

2. Αὐτ. 2,40, schol.

3. Ὑπομνήσεως χάριν ρητέον ὅτι ἡ ἐννοια τοῦ θεοῦ δὲν εἶναι παρὰ Σπινόζα γενικὴ καὶ ἀφηρημένη ἀλλὰ τούναντίον μερικὴ καὶ συγκεκριμένη, « ens constans infinitis attributis » (De intel. emendat. 20. 29). Ὅλως δ' ἔτεινε ὁ φιλόσοφος οὐχὶ εἰς ἀποτελέσιν ἀφηρημένων ἐννοιῶν ἀλλ' εἰς τὴν ἐναργῆ κατανόησιν τῆς συγκεκριμένης ἀληθείας.

4. Αὐτ. 2,40, schol. 1.

Αἱ γενικαὶ ἔννοιαι καὶ αἱ ταύτας δηλοῦται λέξεις εἶναι πλασματώδεις¹, παρέχουσι δὲ γνῶσιν ἀτελεῆ, ἀσαφῆ καὶ ἀβεβαίαν (*cognitionem ab experientia vaga*), ἣν καλεῖ ὁ φιλόσοφος γνῶσιν τοῦ πρώτου εἴδους (*cognitio primi genetis*), δόξαν ἢ φαντασίαν (*opinio vel imaginatio*)· αὕτη ἐμφαίνει δημιουργήματα τῆς φαντασίας μᾶλλον ἢ τὰ ἀληθινὰ ὄντα².

Ἄνωτέρα γνῶσις.—Δεύτερον εἶδος (βαθμὶς) γνώσεως εἶναι ἡ κατὰ λόγον γνῶσις (*ratio*), ἣτις περιέχει σαφεῖς καὶ ἐναργεῖς ἐννοίας. Κατὰ ταύτην συνάγεται ἡ ἀλήθεια διὰ συλλογισμῶν ἐμμέσως καὶ ἐπὶ τῇ βάσει « κοινῶν ἐννοιῶν »· κοιναὶ δ' ἐννοιαὶ (*communes notiones*) εἶναι αἱ ἀφορῶσαι εἰς ὅ, τι ἀνήκει εἰς πάντα κοινῇ τὰ ὄντα καὶ ὅ, τι ὑπάρχει ὡσαύτως εἰς τε τὸ μέρος καὶ τὸ ὅλον³. Κοινὸν δὲ εἰς πάντα μὲν τὰ σώματα εἶναι ἡ ἔκτασις, εἰς πάσας δὲ τὰς ψυχὰς ἡ νόησις, εἰς πάντα δὲ τὰ ὄντα κοινὸν εἶναι τὸ ὅτι ὑπάρχουσιν ὡς τρόποι τῆς θείας οὐσίας καὶ τῶν κατηγορημάτων αὐτῆς. Αἱ ἐννοιαὶ ἄρα τῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς νοήσεως καὶ τῆς ἀπείρου φύσεως τοῦ θεοῦ εἶναι κοιναὶ ἐννοιαὶ⁴ καὶ διὰ τοῦτο πα-

1. Τοιαῦται ἐννοιαὶ εἶναι αἱ τῆς γενικῆς καὶ ἐλευθέρως βουλήσεως, τῆς δυνάμεως τοῦ νοεῖν καὶ βούλεσθαι καὶ τῶν ἄλλων λεγομένων δυνάμεων τῆς ψυχῆς, ἔτι δὲ αἱ ἐννοιαὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς ἀξίας. Φαντάζονται δηλαδὴ συνήθως οἱ ἄνθρωποι ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν τῇ φύσει ἰδεώδη γένη ἢ πρότυπα, πρὸς ἃ τὰ ὄντα κανονίζονται· πρὸς ἐκεῖνα δὲ τὰ νομιζόμενα πρότυπα παραβάλλοντες τὰ πράγματα χαρακτηρίζουσιν αὐτὰ ὡς καλὰ ἢ αἰσχρά, ἀγαθὰ ἢ κακά, καθ' ὅσον τὰ ὄντα συμφωνοῦσι μᾶλλον ἢ ἥττον πρὸς τοὺς ἐν τῇ φαντασίᾳ τύπους. (ἰδὲ ἄνωτ. σελ. 302. *Ethic.* 1, *Append.* 2,35, *schol.* 2,48, *schol.* 4, *Praef.*).

2. Αὐτ. 2,40, *schol.* 2. 2,41. *Epist.* 56.78.

3. Αὐτ. 2,37 - 39. Οὐδεμία γενικὴ ἢ καθολικὴ ἐννοια ἐμφαίνει τὴν κοινὴν πάντων οὐσίαν· τούναντίον δὲ αἱ κοιναὶ ἐννοιαὶ παριστῶσι τὴν κοινὴν εἰς πάντα φύσιν. Ἐκεῖναι μὲν δηλοῦσιν ἀπλῶς τὰ (φανταστικά) γένη τῶν μερικῶν ὄντων, αὐταὶ δὲ τὸ πᾶσι κοινόν.

4. Πᾶσα ἰδέα οἰουδὴποτε πράγματος ἐμπεριέχει ἀναγκαίως τὴν αἰώνιαν καὶ ἀπείρον οὐσίαν τοῦ θεοῦ· διότι οὐδὲν μήτε νὰ ὑπάρχη μήτε νὰ νοῆται δύναται ἄνευ τοῦ θεοῦ (ἡ ὑπαρξίς ἐκάστου ἔχει τὴν ρίζαν ἐν τῇ αἰδίῳ ἀνάγκῃ τῆς φύσεως τοῦ θεοῦ). Ὅθεν ἡ ἐννοια τῆς αἰωνίας καὶ ἀπείρου οὐσίας τοῦ θεοῦ εἶναι εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ἀναγκαία, σαφῆς καὶ τελεία (2, 45 - 48).

ρέχουσι γνῶσιν σαφῆ καὶ τελείαν¹.

Διὰ τῆς λογικῆς ἐνεργείας καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κοινῶν ἐννοιῶν διαγινώσκεται ἡ οὐσία καὶ ἡ τάξις τῶν πραγμάτων. Ἡ κατὰ λόγον δηλαδή γνῶσις θεωρεῖ τὰ ὄντα, οἷα πράγματι εἶναι, ὡς ἀληθῆ, οὐχὶ ὡς τυχαῖα ἀλλ' ἀναγκαῖα καὶ ἐν τῇ ἐσωτερικῇ αὐτῶν ἀλληλουχίᾳ, ὡς ἐπακολουθήματα τοῦ καθαρῦ νόμου καὶ τῆς γενικῆς τῶν πραγμάτων τάξεως, ὡς ἀίδια προϊόντα τῆς μιᾶς καὶ μόνης οὐσίας ἐπέκεινα τόπου καὶ χρόνου, « κατὰ τινὰ μορφήν καὶ εἶδος (ὑπὸ τὸ φῶς) τῆς αἰωνιότητος », *sub quadam aeternitatis specie*². Κατανοοῦντες τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς κρατοῦσαν τάξιν καὶ κανονικότητα, διαγινώσκομεν ἅμα καὶ τὸ ἐν αὐτοῖς σταθερὸν καὶ παραμόνιμον, τὸ « αἰώνιον »³.

1. Αὐτ. 2,38 καὶ 39. 2,40, schol. 2,41.—Πῶς γίνονται ἡμῖν αἱ κοιναὶ ἐννοιαί, δὲν λέγει ὁ Σπινόζας. "Ὅτι δὲ ταύτας λαμβάνομεν ἐκ τῆς ἐμπειρίας δι' ἀφαιρέσεως, ἤκιστα εἶναι πιθανόν· διότι τότε δὲν θὰ ἦσαν λογικαὶ καὶ σαφεῖς. Ἴσως ἐνόει ὅτι ἡ ἐμπειρία παρέχει τὸ ἐνδόσιμον, ὅπως αἱ ἐν τῷ νῷ ἐρριζωμέναι καὶ ὑποφώσκουσαι ἐννοιαὶ ἀναφανῶσιν.

2. Αὐτ. 2,44 « *De natura rationis non est, res, ut contingentes sed ut necessarias, contemplari* » πρβλ. αὐτ. corol. 5,22 ἐξ.

Βεβαίως ἡ αἰωνιότης εἶναι, κατὰ τὸν ὅρισμόν τοῦ Σπινόζα, ἡ ἀναγκαῖα καὶ αὐτοτελής ὑπαρξις, οἷα ἀνήκει κυρίως καὶ μόνως εἰς τὸν θεὸν καὶ τὰ κατηγορήματα αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ αἱ οὐσίαι τῶν ὄντων ἐκάστων, καθ' ὅσον προέρχονται ἀναγκαίως ἐκ τῆς φύσεως τῶν κατηγορημάτων, μετέχουσι τρόπον τινὰ ἐκείνης τῆς ὑπάρξεως καὶ κέκτληται εἶδος τι αἰωνιότητος. Ἐν ἄλλοις λόγοις εἰς τὸν θεὸν μόνον ἀνήκει κυρίως καὶ ἀκριβῶς ἡ αἰωνιότης, διότι παρ' ἐκείνῳ μόνῳ συμπίπτει ἡ οὐσία καὶ ἡ ὑπαρξις (ὁ θεὸς ὑπάρχει ἀφ' ἑαυτοῦ). Τὰ δὲ ἄλλα πάντα, λαμβάνοντα τὴν ὑπαρξιν ἐκ τοῦ θεοῦ, δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὰ αἰώνια, ἀλλ' ἀπλῶς μετέχουσι τῆς αἰωνιότητος κατὰ τινὰ τρόπον (*aliquo modo*), διὸ καὶ σκοποῦνται *sub quadam specie aeternitatis* (ἐπιθι *Cogitata* 2,1. *Theol—polit.* 6).

3. Ἐπειδὴ ὁ φιλόσοφος ταυτίζει τὴν φυσικὴν καὶ τὴν λογικὴν αἰτίαν, θεωρεῖ τὴν πρὸς τὰ σταθερὰ καὶ ἀίδια ὄντα σχέσιν τῶν πραγμάτων ὡς ἄχρονον· καθαιρεῖ ἐν τῇ ἀληθεῖ γνῶσει τὴν σχέσιν τοῦ χρόνου καὶ ἐποπτεύει τὰ πράγματα *sub quadam specie aeternitatis*· ἐνορᾷ ἐν τοῖς οὔσι τὴν αἰώνιαν ἀνάγκην καὶ βλέπει τὰ πράγματα ὡς σύμβολα καὶ παραδείγματα τῆς